

Наталія Ципляк

Чернігівська духовна семінарія на зламі XVIII – XIX ст.

Протягом XVIII ст. Чернігівській колегіум залишався провідним культурно-освітнім осередком Північного Лівобережжя, проте поступово втрачав свій загальноосвітній характер, перетворюючись у становий духовний навчальний заклад. Остаточно він трансформувався у Чернігівську духовну семінарію у 80-х рр. XVIII ст. у зв'язку з проведенням в Російській імперії шкільної реформи й створенням централізованої мережі світських навчальних закладів.

Чернігівський єпископ Феофіл Ігнатович у 1785 р. порушив клопотання перед Св. Синодом щодо фінансування Чернігівської духовної семінарії. Це й не дивно, адже у зв'язку із секуляризацією церковних володінь духовні школи значною мірою втратили джерела фінансування. Клопотання Феофіла не залишилось поза увагою, і наприкінці 1785 р. Св. Синод повідомив, що починаючи з січня 1786 р. на утримання Чернігівської семінарії буде виділятися 2 тис. крб. на рік. Окрилений Феофіл одразу ж вдався до перетворень. Зокрема, він вирішив відкрити в семінарії богословський клас, запровадити нові предмети, впорядкувати семінарське життя, дотримуючись звичаїв Київської академії¹. Ще у 1776 р. коштом архієрейського дому для потреб навчального закладу було придбано садибу П. Полуботка. Вона складалася з п'ятикімнатного кам'яного будинку, дерев'яного та кам'яного флігелів. У головному корпусі розміщувалась бібліотека, канцелярія та правління, квартира помічника інспектора та спальня семінаристів². У 1784 р. завдяки зусиллям Феофіла було засновано храм в ім'я Різдва Христового, що розміщувався в одній з кімнат поряд з класами³.

Наказом Св. Синоду від 31 жовтня 1798 р. “О порядке учения в духовных академиях и семинариях” було визначено основне завдання семінарій, що полягало у підготовці священників, які б “без дальних приуготовлений могли

учить народ ясно, порядочно, убедительно и с приятностию”. Єпархіальні архієреї мали регулярно доповідати про стан викладання та кваліфікацію викладачів. Тоді ж Чернігівську семінарію було віднесено до духовно-навчального округу, центром якого стала Київська академія. Семінарії були зобов’язані відправляти своїх кращих вихованців на навчання до академій з метою їх підготовки для викладацької діяльності ⁴. Так, у 1794 р. з Чернігівської семінарії для продовження навчання до Київської академії було відправлено 26 вихованців. Витрати на їх навчання несла семінарія, котра також забезпечувала їх одягом та взуттям ⁵.

Бюджет Чернігівської духовної семінарії у 1796 р. сягав 2200 крб. (200 крб. – це відсотки з коштів, покладених на утримання Чернігівської духовної семінарії архімандритом Варлаамом та Павлом Симонтовським). На платню префекту призначалося 240 крб., 5 вчителів – 1060 крб., службовцям – 116 крб. На провізію та лікарю залишалось 585,20 крб., на ремонт будівель семінарії – 438,80 крб. На одяг та взуття семінаристів кошти не передбачалися. Семінарське начальство зазначало, що “от его превосходительства Петра Степановича Милорадовича разным числом денег присылается иногда и почти каждый год на снабжение бурсаков” ⁶. Наказом Св. Синоду від 18 грудня 1797 р. фінансування Чернігівської духовної семінарії було збільшено до 3 000 крб. на рік ⁷. Крім того, семінарія час від часу отримувала одноразові субсидії. Наприклад, у 1801 р. їй було виділено Св. Синодом 6 тис. крб. на ремонт будівель ⁸.

“Духовним регламентом” передбачалося обов’язкове навчання лише синів протоієреїв, але згодом це було поширено на дітей священиків та псаломщиків, яких утримували коштом навчальних закладів. Внаслідок цього сформувалися дві категорії учнів – казеннокоштні та своєкоштні ⁹.

На казенне утримання приймалися в першу чергу сироти та діти бідних священослужителів, які добре навчалися та відрізнялися зразковою поведінкою, у відповідності з кількістю вільних вакансій, що визначалися Св. Синодом. Так, у 1794 р. з 442 вихованців Чернігівської семінарії на казенному утриманні

перебували лише 50¹⁰. Своєкошті вихованці намагалися самостійно заробляти на своє навчання шляхом так званих кондицій (навчання дітей священників, дворян та міщан) та переписуванням книг.

На утримання вихованців коштів виділялося замало: “Хлебные дачи были так малы, что бурсаки чуть не помирали с голоду и в избежание такой беды должны были обращаться к мирскому подаянию”¹¹. Семінарське керівництво забороняло просити милостиню, тому вихованці робили це потайки, здебільшого суботніми вечорами. Як згадував сучасник, “вместе с захождением солнца, бывало, ходит по дворам человек 15 семинаристов 18, 8 и 7-ми летнего возраста. Их называли бурсаками. Ходили они в синих пестрядинных халатах и сюртуках такой длины, что закрывали босоножие. Став в кружок посреди двора, они бывало поют согласным хором: “Боже, зри мое смирение, зри мои плачевны дни” и т.д. По окончании жалобного канта, из середины этой толпы вырывается резкий дрожащий детский голосок: “Борщику!” Изобильно наделяемые хозяевами, певцы удалялись с низкими поклонами”¹².

До семінарії приймали дітей десяти – п’ятнадцяти років. Незважаючи на становий характер навчального закладу, в Чернігівській духовній семінарії навчалися також діти міщан, козаків, дворян та чиновників. Крім уродженців Чернігівської єпархії серед вихованців семінарії були вихідці з Київської, Новгород-Сіверської, Могилівської єпархій, Катеринославської та Воронежської губерній.¹³

Семінарський курс складався з граматичного (нижчого та вищого), піітичного, риторичного, філософського та богословського класів. Наприкінці XVIII ст. семінаристи вивчали також катехізис, латинську та російську граматику, чистописання, священну історію, російську та латинську поезію, риторику, логіку, філософію, догматичне та моральне богослов’я. Крім того, у 1786 р. було запроваджено викладання арифметики, геометрії, географії, історії, грецької мови, медицини, сільської та домашньої економіки, французької та німецької мов, які вивчалися за вибором учнів і називалися екстраординарними¹⁴.

Вихованці класів піітики, риторики, філософії та богослов'я складали латинською та російською вірші, промови та проповіді, які виголошували у семінарській церкві та Єлецькому монастирі¹⁵.

Кількість вихованців у класах була різною – від 30 у богословському класі до 154 у верхньому класі граматики у 1800 р.¹⁶. Не всі семінаристи долали повний курс навчання, дехто отримував атестат після закінчення риторичного класу¹⁷. Частина учнів залишалася на повторний курс. Успіхи семінаристів оцінювались за своєрідною шкалою: “превосходного успеха, понятен, весьма понятен, средственен, не понятен, туп, очень туп”¹⁸. Навчалися семінаристи шість днів на тиждень. З понеділка по п'ятницю – з 8-ї години ранку до 11-ї, потім після обіду з 14-ї до 17-ї. По суботах з 14-ї до 16-ї години семінаристи займалися співом¹⁹.

Бібліотеку Чернігівська духовна семінарія успадкувала від Чернігівського колегіуму. За кількістю книг вона поступалася тільки бібліотеці Києво-Могилянської академії. Перший каталог бібліотеки було впорядковано на початку XIX ст. До каталогу було внесено понад 8 тис. назв книг, багато з яких були представлені у кількох примірниках²⁰. Для порівняння зазначимо, що у бібліотеці Харківського колегіуму у 1788 р. налічувалось 2500 книг, а в бібліотеці Казанської духовної академії у 1798 р. – близько 1370 назв книг²¹.

А ось з підручниками для вихованців ситуація була гіршою. Семінарські бюджети ще не враховували витрат на бібліотеку, а вартість підручників була дуже високою, відтак жодна семінарія не мала необхідної кількості підручників навіть для казеннокоштных вихованців.

Наприкінці XVIII ст. зростає потреба в освічених лікарях, а медичні навчальні заклади потребували студентів, що знали латинську мову. Саме тому Медична колегія у 1793 р. звернулася до Чернігівської духовної дикастерії з проханням, “дабы она благоволила из своего училища находящихся в классах от риторики – философии и богословия учеников, знающих порядочно латинский язык, присылать для училищ Московского и Санктпетербургского, с надлежащими об успехах их в науках аттестатами”. Того ж таки року для

навчання медицині з Чернігівської семінарії до Санкт-Петербургу було відправлено 6 семінаристів, а до Москви – 14²². На початку XIX ст. Св. Синод звернув увагу на викладання медицини в семінарському курсі, й вона була запроваджена у навчальні плани як обов'язковий предмет. Відтоді медичні навчальні заклади регулярно поповнювались чернігівськими семінарстами.

Особливо гостро перед семінаріями постало питання про брак підготовлених викладачів. Часом у нижчих класах семінарій викладали вихованці старших класів. Семінарії відправляли до академій своїх випускників з надією, що вони повернуться назад викладачами. Ще важче було знайти кандидатів на посади ректора та префекта, бо вони мусили мати духовний сан²³.

Так, у Чернігівській духовній семінарії у 1793 р. префектом та вчителем богослов'я був протоієрей Спасо-Преображенського собору Іоанн, вчителем риторики – випускник Київської духовної академії Григорій Келембет. Цей же навчальний заклад закінчили викадачі Прокофій Іванський, Іоаким Корбелецький та Петро Сучковський²⁴.

Виховання семінаристів базувалося на системі суворої регламентації. Існував чіткий графік молитов, занять, прийому їжі, розваг та відпочинку. Вихователі мали вести особові справи семінаристів, заносючи туди відомості про їхні моральність та здібності²⁵. У Чернігівській семінарії ректором з кращих вихованців старших класів призначалися інспектори, обов'язком яких було наглядати за поведінкою та допомагати при підготовці уроків²⁶.

Але, незважаючи на такий пильний контроль з боку інспекції, вихованці були звичайними підлітками, про що свідчать спогади сучасників: “первое замерзание реки Стрижня и первое падание снега, всегда ознаменовывалось сражениями, происходившими между семинаристами и учениками народного училища, питавшими бессознательную, непримиримую вражду. По первому льду, бывало, вечерком, подкатываются под стены семинарии, сначала начинщики из учеников народного училища, стараясь вызвать семинаристов; завязывалась частная стычка, которую подоспевшие к обеим сторонам сикурсы,

обращали в кулачный бой до такого остервенения, что если бы духовное начальство, узнав о баталии, не разогнало ратоборцев, то это легко могло окончиться кончиною которого нибудь”²⁷.

Таким чином, попри відсутність належного фінансування, навчальних програм, підготовлених викладацьких кадрів, Чернігівська духовна семінарія, спираючись на кращі традиції та здобутки Чернігівського колегіуму, поступово перетворилася на один з найкращих навчальних закладів Північного Лівобережжя.

1. Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). – Чернігів, 2000. – С. 89 – 90.
2. Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1897. – № 24. – Часть неофициальная. – С. 93
3. Храм во имя святых мучеников Великого Князя Михаила и боярина его Федора, Черниговских Чудотворцев, при Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1905. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 714.
4. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 711. – Оп. 1. – Т. 1. – Арк. 1.
5. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА). – Ф. 796. – Оп. 74. – Спр. 579. – Арк. 31 зв.
6. Никольский С. Материалы для истории Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1890. – № 10. – Часть неофициальная. – С. 213.
7. Знаменский П. Духовная школа в России до реформы 1808 г. – Казань, 1881. – С. 501.
8. Докучаев Н. История Черниговской семинарской церкви до 1817 г. // Черниговские епархиальные известия. – 1871. – № 12. – Часть неофициальная. – С. 380.

9. Смолич И.К. История русской церкви 1700–1917. – М., 1996. – С. 399.
10. РДА. – Ф. 796. – Оп. 74. – Спр. 579. – Арк. 1.
11. Знаменский П. Духовная школа в России до реформы 1808 г... – С. 654.
12. Заметки старожила, или Чернигов за 45 лет / Підготовка до друку і примітки О. Коваленка // Старий Чернігів. – 1994. – № 1 (4). – С. 1.
13. РДА. – Ф. 796. – Оп. 74. – Спр. 579. – Арк. 2-31 зв.
14. Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1898. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 665.
15. РДА. – Ф. 802. – Оп. 3. – Спр. 3520. – Арк. 22.
16. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 682. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3.
17. ДАЧО. – Ф. 682. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 18.
18. РДА. – Ф. 796. – Оп. 74. – Спр. 579. – Арк. 2-31 зв.
19. Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Черниговские епархиальные известия. – 1899. – № 4. – Часть неофициальная. – С. 157.
20. Дзюба О. Библиотека Чернігівської духовної семінарії // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 43.
21. Знаменский П. Духовная школа в России до реформы 1808 г... – С. 800.
22. К истории Черниговской духовной семинарии. (О посылке Черниговских семинаристов в медицинскую науку) // Черниговские епархиальные известия. – 1901. – № 15. – Часть неофициальная. – С. 533.
23. Белявский Ф. О реформе духовной школы. – СПб., 1907. – С. 28.
24. РДА. – Ф. 796. – Оп. 74. – Спр. 579. – Арк. 33.
25. Белявский Ф. О реформе духовной школы... – С. 33.
26. К истории Черниговской духовной семинарии // Вера и жизнь. – 1913. – № 14. – С. 63.
27. Заметки старожила, или Чернигов за 45 лет... – С. 1.

